

Az informatikatanár lehetőségei az internetes zaklatás megelőzésében és kezelésében

Grünfelder Borbála¹, Holló Csaba²

¹grunfibori@gmail.com

SZTE TTIK

²chollo@inf.u-szeged.hu

SZTE TTIK Informatikai Intézet

Absztrakt. A társadalmi változások az informatika gyors fejlődésével együtt az internetes zaklatások elterjedését is eredményezték, melyeknek nagyon súlyos következményei lehetnek. Az informatikatanárnak ennek megelőzésében kettős szerepe van, egyrészt az informatikai ismeretek oktatójaként, másrészt pedagógusként, hiszen hatása lehet az osztálybeli viszonyok alakulására, és segítséget nyújthat a résztvevőknek. Cikkünkben, a jelenség elemzése mellett, szeretnénk erre ötleteket és módszereket mutatni, azok alkalmazási feltételeivel és nehézségeivel együtt.

Kulcsszavak: nevelés, módszertan, zaklatás, biztonságos internethasználat

1. Bevezetés

Gyorsan változó világunkban mindig újabb és újabb eszközt kap az internetes zaklatás, hiszen folyamatosan újabb közösségi médiaplatformok jelennek meg, melyeket a digitális bennszülött generációk hamar használatba vesznek, míg a tanáraik vagy a szüleik nem feltétlen ismerik azok használatát és trükkjeit, sőt esetenként nem is tudnak a létezésükről. Nem csoda, hogy a gyermekeknek olyan gondolataik vannak, mint „az én anyám azt se tudja, hogy mit csinálok, mikor Snapchetezek, mégis hogyan érthetné meg a problémám?”, vagy „a tanárnő azt se érti, hogy miről beszélünk a Facebookon, miért akar beleszólni?”. Ily módon a diákok úgy vélik, hogy a digitális eszközökhöz és internethez kötődő kérdésekhez ők jobban értenek, ami természetesen nem minden esetben igaz. Viszont, azt valószínűsíthetik, hogy az informatikatanár technikai kérdésekben a többi tanárhoz képest jobban tájékozott, szükség esetén tőle informatikai szempontból hatékonyabb segítséget kaphatnak, könnyebb lesz neki elmagyarázni a problémájukat, és nem fog túlzott technikai korlátozásokat előírni, például nem fogja őket indokolatlanul eltiltani az internettől vagy a telefon használatától. Emiatt lehetséges, hogy internetes zaklatás esetén is a diákok hamarabb fognak az informatikatanártól segítséget kérni, mint más tanároktól, feltéve, hogy a személyes kapcsolat is megfelelő. Hogyha pedig mégis más pedagógustól kérnek segítséget, akkor is szükség lehet az informatikatanár tudására, ahogyan az iskola tőle várja a – zaklatásra is vonatkozó - szabályzatok informatikai részének a fiatalok digitális szokásait figyelembe vevő kidolgozását, folyamatos aktualizálását, oktatóanyagok elkészítését és tanítását is. Emellett természetesen rá is vonatkoznak a megelőzés érdekében minden pedagógusra vonatkozó olyan elvárások is, mint a támogató bizalmi környezet kialakítása. Összességében tehát, internetes zaklatással kapcsolatosan az informatikatanárnak kiemelkedő szerepe lehet, ehhez próbálunk a téma áttekintésével és gyakorlati ötletekkel hozzájárulni.

2. Mit érdemes tudni az internetes zaklatásról?

2.1. Az internetes zaklatás jellemzői

A zaklatás valamely személlyel szemben hosszabb időn keresztül, erőfölénnyel történő, emberi méltóságot sértő, fizikai és/vagy lelki, közvetlen vagy közvetett agresszió, melynek célja vagy hatása

megfélemlítő, ellenséges, megalázó, megszegényítő vagy támadó környezet kialakítása [1]. A zaklatási folyamatban érintettekre a fenyegetettség, kiszolgáltatottság, tehetetlenség érzése jellemző. A zaklatásnak súlyos következményei lehetnek. Iskolai környezetben a zaklató célja szociális státusz, hatalom szerzése és annak megtartása, és hogyha azt tanulja meg, hogy az agresszív viselkedés sikeres, akkor később a konfliktusokat is agresszíven próbálja megoldani, ami deviáns, antiszociális viselkedést eredményezhet. Az áldozat el szeretné kerülni a megalázó helyzeteket, ezért gyakran nem megy iskolába, ami az iskolai teljesítményének romlását eredményezi. Többnyire kapcsolati problémái vannak vagy lesznek, magányos vagy azzá válik, bizalomhiány, szorongás, depresszió alakulhat ki. Pszichoszomatikus tünetek is megjelenhetnek, az áldozat agyában olyan strukturális változások jöhetnek létre, melyek megnövelik a mentális betegségek kialakulásának valószínűségét [25], illetve jellemző a CRP szint növekedése, mely sok év múlva is fennmarad, és későbbi szív- és érrendszeri, gyulladásozó betegségek, depresszió, illetve cukorbetegség kialakulásának kockázatát hordozza magában. [7]

Az internetes zaklatás internet segítségével történik, többnyire közösségi oldalakon és azonnali üzenetküldő szolgáltatásokkal, ugyanakkor társulhat hozzá más elektronikus (például telefonos), vagy hagyományos zaklatás is. Ebben az esetben az erőfölény abból fakad, hogy az áldozat nehezen tudja megvédeni magát, az eseményeket leállítani, és törölni az információkat. Látszólag a fizikai erő, vagy magas szociális státusz ez esetben nem jelent hatalmat, ugyanakkor az offline térben – akár ezek által - megszerzett státuszuknak lehet hatása a társak online térbeli viselkedésére is. Internet használata esetén a zaklatás számos speciális jellemzővel rendelkezik [6, 18]:

- a személyes érintkezés és a metakommunikációs jelek hiánya miatt a zaklatónak könnyebb hazudnia, valótlan dolgokat elhitetnie másokkal, továbbá csökkenhet a morális kontrollja, szegényérzete és büntudata, szemében az áldozat „dehumanizálódhat”, nem szembesül az áldozat szenvedésével, ezért nem is feltétlenül tudatosul benne a cselekedetének súlya;
- a csökkent morális kontroll és a megnövekedett érzéketlenség a - fiatalokban amúgy is erős - csoportnorma követés esélyét megnöveli olyan helyzetekben is, amikor az egyén más körülmények között nem csatlakozna; ebből következik, hogy ha a zaklatónak jelentős számú támogatója van, akkor olyanok is csatlakoznak, akik egyébként nem tennék;
- a zaklató anonim módon is támadhat, ezért olyasvalaki is lehet zaklató, aki egyébként ezt nem vállalná fel;
- a zaklatás személyes találkozás nélkül is megvalósítható, továbbá a zaklató tartalmak olyankor is gyűlhetnek, amikor az áldozat nem is elérhető; ily módon nehezebb elmenekülni előle, ezért érzelmi-leg megterhelőbb [2, 3, 4];
- a zaklató tartalmak gyorsan és nagy számban terjedhetnek, a nagyszámú nyilvánosság miatt az áldozat még inkább megaláztattnak érezheti magát;
- a beavatottakon kívülieknek (szülőknek, tanároknak is) sokkal nehezebb észrevenni, ezért amikor a környezet észleli, akkor már nagy lehet a mértéke.

A fentiek miatt az internetes zaklatás a hagyományoshoz képest súlyosabb következményekkel járhat, akár öngyilkossághoz is vezethet.

2.2. Kiből lesz áldozat?

A [9] szakirodalom szerint az áldozattá válást nem önmagában a külső megjelenési jegyek (kövér, szemüveges, tájszólás, szokatlan beszédstílus, szokatlan öltözék, eltérő rasszjegyek stb.) okozzák, hanem sokkal inkább személyiségjegyekre, tipikus reakciómintákra és (különösen a fiúk esetében) a fizikai erőre, illetve gyengeségre vezethetők vissza. A szorongóbb, érzékenyebb, csendesebb, visszahúzódóbb, alacsonyabb önbecsüléssel rendelkező, magányosabb gyermekek gyakrabban válnak

áldozattá. Ugyanakkor, a [9] tanulmány felmérése szerint, míg a tanárok többsége a bántalmazás okának az áldozat másságát, eltérő viselkedését gondolja, addig a diákok szerint a bántalmazás oka nem annak alanya, hanem a csoportnyomás, a megfelelési vágy. Ez is azt mutatja, hogy kiemelt szerepe van a megfelelő csoportnorma kialakításának. Továbbá, a [30] szerint a csoportegység megtartása érdekében a csoport megpróbálja a legkevesebb kapcsolati szálon kötődő tagját kivetni magából, azaz „megsemmisíteni”. Ez korrelál a diákok véleményével, ahogyan azzal a korábbi tapasztalattal is, hogy általában a magányosabb gyermekek lesznek áldozatok.

2.3. A környezet szerepe

A gyerekek manapság folyamatosan online kapcsolatban vannak egymással, ugyanakkor nehéz létezni egy olyan térben, melyben folyamatosan figyelik egymást. Ráadásul, a kevesebb személyes kapcsolat miatt nincs elegendő tapasztalatuk arra, hogy hogyan kellene viselkedni egymással úgy, hogy ne legyenek bántók még akkor sem, ha a másikat nem kedvelik. Ilyen körülmények között az agresszió könnyen gerjed, és csökken a másik személyiségének, érzelmeinek és a tettek következményeinek súlya. Sokan, minőségi kapcsolatok hiányában, az elfogadásuk vágyát mennyiségi visszajelzésekkel (pl. lájkgyűjtésekkel) próbálják kielégíteni, és könnyebben követik a csoportnormát még akkor is, ha az esetleg nem egyezik az elveikkel. Agresszív közösségben a zaklató „menő” lehet, akéhez mások is csatlakoznak, és akinek a tekintélye, a zaklatás nem megfelelő kezelése esetén, tovább nőhet. Más nézőpontból viszont többnyire a zaklató is segítséget igényelne ahhoz, hogy agresszióját kezelni tudja, aminek forrása az is lehet, hogy más körülmények között (régebben, vagy otthon) ő is agresszió elszenvedője (volt). Közvetlen agresszió hiányában is a gyermekek valamilyen szinten átveszik a felnőtt világra jellemző szorongást és agressziót, ennek jele, hogy a zaklatás már az óvodában is jelentkezik [22].

Nagyon fontos kiemelni, hogy nem egyszerű gyerekcsínyről van szó, sok esetben nem várható el a gyerektől, hogy egy ilyen helyzetet önállóan megoldjon. A külső szemlélőknek (szülők, tanárok, nézőközönség, média) felelősége van abban, hogy észrevegyék és tegyenek ellene. Prof. dr. Kósa Éva szerint Magyarországon magas a gyermekek veszélyeztetettsége, mert elég jó az eszközellátottság, ugyanakkor nagyon rossz a szülők informáltsága [18, 29]. A felnőttek sok esetben nem ismerik a gyerekek által használt felületeket, nem tudják, hogy mire kellene figyelni, sőt egyes történeteknek a súlyát sem értik, másfelől a gyerekek sem számolnak be arról, ami az online közösségeikben történik. A kortárs szemlélők sok esetben félnek az áldozattá válástól, ezért nem védik meg az áldozatot, hanem felelősségük csökkentése érdekében magukat győzik meg arról, hogy a zaklatás „csak poén volt”, vagy áldozathibáztatással élnek.

Az áldozathibáztatás egy többnyire nem tudatos önvédelmi stratégia, aminek az a lényege, hogy az áldozattal történetekkel kapcsolatos tehetetlenségünk vagy nem megfelelő cselekedetünk felelősségét az áldozatra hárítjuk, ily módon csökkentve az azzal kapcsolatos negatív érzéseinket. Minél inkább sikerül magunkkal elhitetni, hogy az áldozat (is) hibás, és megérdemelte azt, amit kapott, annál kevésbé érezzük magunkat hibásnak vagy sebezhetőnek. Másfelől, az áldozat sok esetben magát is hibásnak érzi, és emiatt nem kér segítséget, az áldozathibáztatás pedig ezt tovább erősíti. Összességében az áldozathibáztatásnak köszönhetően csökken annak az esélye, hogy az áldozat a környezetétől segítséget kapjon.

2.4. A segítségkérés problémái

Az áldozat annál nagyobb eséllyel fog segítséget kérni, minél jobban sikerül eloszlatnunk az aggodalmait, melyek tipikusan a következők [17, 18]:

- árukodónak minősítik, ami miatt még jobban kiközösítik;
- éppen a nyilvánosságot szeretné felszámolni, nem szeretne több embert bevonni;
- a kényes tartalmat nem akarja másokkal is megosztani;

- mivel magát is hibásnak tartja, fél attól, hogy elítélik, megbüntetik;
- fél attól, hogy eltiltják az internettől, telefontól, ami elszigetelődést, a kiközösítésének fokozódását jelentené.

Ahhoz, hogy az áldozat segítséget kérjen, pontosan tudnia kell, hogy ilyen esetben mi fog történni, és nem kell félnie az áldozathibáztatástól vagy a kortársak reakciójától. Ehhez azonban meg kell arról győznie, hogy a környezete képes lesz megfelelően kezelni a helyzetet.

3. Szabályozási és pedagógiai lehetőségek

3.1. Közösségfejlesztés a megelőzés érdekében

3.1.1. Pozitív osztálylétkör kialakítása

A szakirodalom szerint a leghatékonyabb a megelőzés, melyben fontos szerepe van az intézményi környezetnek, az intézmény értékrendjének, az intézmény által közvetített elvárásoknak és ezek eljárásokban, szabályokban való direkt és indirekt megjelenésének. A [9] tanulmány szerint, a sértegetést és a kritizálást a diákok sokkal nagyobb arányban gondolják bántalmazásnak, mint a tanárok, ami azt jelenti, hogy ezek előkészítői vagy részei lehetnek egy zaklatásnak. A tanárnak észlelnie kell, ha a csoport megnyilvánulása többnyire – még ha ironikusan is – negatív, és jellemzőek a „savázások”, azaz a sértő poékok és viccelődések. A diákoknak meg kell tanulniuk, hogy nem kell valakit bántani csak azért, mert nem szimpatikus, és egymás segítése közös érdekük. Fontos a toleráns, megértő és barátságos környezet kialakítása, melyben egymás segítése a norma, és amelybe egymás kisebb (de idővel összegyűlő) sértegetése sem fér bele. Ennek érdekében szükséges a kommunikációs, empátiás készségek, és impulzuskontroll fejlesztése is, melynek során rutint, megoldási módszereket, forgatókönyveket kell kialakítani.

3.1.2. A potenciális áldozat segítése

Jó lenne minél hamarabb észlelni a kialakuló negatív helyzeteket, hiszen könnyebb és kevésbé fájdalmas lehet leállítani, mint utólagosan kezelni. Viszont manapság a tanár az osztálybeli viszonyokat nehezebben látja át, hiszen a diákok a kommunikációjuk nagyobb részét az interneten folytatják, így akár az is megtörténhet, hogy az online zaklatók valamelyike és az áldozat egy padban ülnek, és a tanárnak barátoknak tűnnek. Ezért jó, ha van olyan diák, akitől a tanár értesülni tud a problémás helyzetekről, ilyen szempontból is hasznos lehet a kortárssegítők jelenléte, amire későbbi fejezetben visszatérünk.

De mit tehet a pedagógus akkor, ha észleli, hogy az osztályban valakit a többiek folyamatosan gúnyolnak, sértegetnek?

Először is, ne hagyja figyelmen kívül. Nem neki egy személyben, de a pedagógusok közösségének felelőssége van abban, hogyha hagyják a helyzetet tovább romlani. Érthető, hogyha egy túlterhelt pedagógus úgy érzi, hogy egyszerűen képtelen minden ilyen helyzettel foglalkozni, viszont nem is minden ilyen helyzetet neki kell egyedül megoldania. Az iskolában vannak más pedagógusok is, a lényeg, hogy ilyen helyzetekben mindig legyen valaki, aki megpróbál segíteni, és ehhez nagyon hasznos lehet, ha a tanárok az ilyen helyzetekről is kommunikálnak egymással.

Lehetőség szerint meg kell próbálni úgy segíteni, hogy ebből a sértett gyermek társai minél kevessebbet érezkeljenek, mert azért is rászállhatnak, ha úgy érzik, hogy vele kivételezünk.

De mit lehet tenni? A 2.2 fejezet alapján csökkenteni kellene a gyermek magányosságát és növelni kellene az önbecsülését.

Ehhez első körben valószínűleg érdemes vele elbeszélgetni. A tanár adhat neki tanácsot arra vonatkozóan, hogy hogyan javíthatja a kapcsolatait. Például, menjen oda egy olyan gyerekhez, aki nem véleményvezér, de nem is a leggyengébbek közül való, és próbáljon vele beszélgetni. Kérdezze meg,

hogyan mit csinált a hétvégén, mivel játszott, milyen filmet nézett stb., és ezt rendszeresen tegye meg több gyerekkel is [30].

A beszélgetés során a tanár tájékozódhat a diák körülményeiről, illetve megpróbálhatja felmérni, hogy milyen területeken lehetne őt segíteni abban, hogy sikerélményei legyenek, és ezáltal is nőjön az önbizalma és megbecsülése a társai körében. Hogyha a tanár tantárgya esélyes ebben a tekintetben, akkor például segíthet neki személyre szabott feladatokkal és korrepetálással, más tárgyak esetében beszélhet kollégákkal. Természetesen minden gyermek esetén igyekezni kell a sikerélmények kialakításában, de ennek ebben az esetben kiemelt fontossága van.

A tanár az órán használhatja a mozaik módszert [11], melynek során építő egymásrautaltsági helyzetet teremt. A közös munka során a diákok kénytelenek egymást jobban megismerni és elfogadni, ily módon a feladattal a viszonyok változására is tudunk hatni. Ebben az esetben sokat nőhet a sértett gyermek megbecsülése a társai körében, ha rendszeresen neki köszönhetően érnek el jó eredményt, és tudatosítja a többiekben, hogy ez csak akkor működik, ha tisztelettel bánnak vele.

A tanár további tippet is adhat az önbizalom növelésére. Az önbizalom növelése segít a gyerekeknek abban, hogy az esetleges kellemetlen megnyilvánulásokat kevésbé fenyegetőnek élje meg, és ne reagálja túl, amivel súlyosbítaná a helyzetet.

3.2. Szabályozás

3.2.1. Alapvető szabályok

Számos zaklatás esetére is érvényes jogszabály létezik. Ilyenek:

- a Btk. számos pontja: 222. § Zaklatás, 195. § Kényszerítés, 216. § Közösség tagjai elleni erőszak, 204. § Gyermekpornográfia, 226. § Rágalmazás, 226/A. + B. § Becsület csorbítására alkalmas hamis hang- / képfelvétel, 227. § Becsületsértés;
- a Ptk. néhány pontja: 2:45 § Jó hírnév megsértése, 2:48 § A képmáshoz és a hangfelvételhez való jog, 2:51 és 2:52 § Személyiségi jogok megsértése;
- a Köznevelési Törvény, mely kimondja, hogy biztonságos környezetet kell kialakítani, amelyben a gyerekeknek módjuk van szabadon, lelkiileg, szellemileg és fizikailag is harmonikusan fejlődni;
- a Nemzeti Alaptanterv, mely előírja a gyerekek erkölcsi nevelését, önismeret és társas kultúra fejlesztését, és a testi és lelki egészségre nevelést;
- a Gyermekvédelmi Törvény, mely szerint az iskola köteles a gyermek veszélyeztetettségét jelezni a gyermekjóléti szolgálatnak, hatósági eljárást kezdeményezni a gyermek bántalmazása, súlyos elhanyagolása, más veszélyeztető ok, illetve a gyermek önmaga által előidézett súlyos veszélyeztető magatartása esetén;
- az Emberi Erőforrások Minisztériuma által kiadott [Módszertani útmutató](#) ([15]) a gyermekvédelmi észlelő és jelzőrendszer működésére.

Ezek azonban a zaklatásnak csak bizonyos eseteit fedik le, viszont az ezekben nem tartozó esetek sem elfogadhatók, ezért az iskolának is feladata a Szervezeti és Működési Szabályzatában és Házi-rendjében szabályozni a zaklatás kérdését is.

Fontos, hogy ezeket a szabályokat a közösség minden tagja (diákok, tanárok, szülők) ismerje, ennek érdekében pedig az iskola megfelelően tájékoztassa őket.

Szabályszegések esetén fontos a körülmények alapos kivizsgálása, mely során akár az is kiderülhet, hogy az elkövető maga is áldozat. Továbbá, a cél nem a büntetés, hanem az áldozat fájdalmának enyhítése, az elkövető viselkedésének normalizálása, és a további zaklatások megelőzése, ezért a szakemberek első sorban a resztoratív sérelemkezelést javasolják.

3.2.2. A szabályzatok kialakítása

A cél nyilvánvalóan a kölcsönös tiszteleten és bizalmon alapuló iskolai környezet kialakítása, melyben azt, aki ez ellen vét, a társai is elítélik. A szabályzatnak mindenki által könnyen érthetőnek kell lenni, és egyértelműen tartalmaznia kell azt, hogy az iskolai közösség számára mi az, ami elfogadhatatlan, annak mi a büntetése, és az egyes szereplőknek mi a feladata. Szabályozni kell azt is, hogy a diákok hogyan kérhetnek segítséget, és ilyen esetben az iskola dolgozóinak mit lehet és kell tenni. Annak érdekében, hogy a szabályzatot mindenki magáénak érezze, illetve a különböző résztvevők szempontjai is beépüljenek, érdemes a szabályzat készítésébe mindenkit (az iskola dolgozóit, szülőket, és a diákokat is) bevonni. A szabályzat kialakításához számos hasznos ötletet találunk a [17] projekt [Tanári kézikönyvében](#).

3.3. Tájékoztató, oktatás és érzékenyítés

A tanórákon érdemes a diákokat megismertetni az őket fenyegető veszélyekkel, az online zaklatással is. Hasznos lehet továbbá, ha tanórákon kívüli előadásokat, programokat is szervezünk a témában, vagy az iskola pedagógiai programjában már bent lévő projektnapokon, témaheteken a témához kapcsolódó veszélyekre is felhívjuk a figyelmet. Az is számíthat, ha nem csak az áldozat felé próbáljuk érzékenyíteni a diákokat, vagy azt hangsúlyozni, hogy ők is bármikor áldozattá válhatnak, hanem azt is kifejezni, hogy milyen következményei (büntetőjogi és lelki értelemben is) lesznek annak, ha ők válnak elkövetővé. Ez hatásosabb lehet, ha rendőröket vagy ügyvédeket kérünk meg, hogy tartsanak a témában előadást. Például a digitális témahét keretein belül is szervezhetünk az iskolánkba előadásokat, melyeken rendőrök beszélnek a digitális bűncselekményekről, és arról, hogy ezekért milyen büntetés jár. Lehetnek a héten kiscsoportos beszélgetések, ahol a diákok saját tapasztalataikat, véleményüket osztják meg. Alkalmazhatunk drámapedagógiai órákat, ahol a diákok szerepjátékok és szituációk segítségével jobban megérthetik az áldozatokat, az elkövetőket és a szemtanúkat.

A tanároknak fontos feladata az is, hogy a diákokkal ismertessék azokat a lehetőségeket, ahova segítségért fordulhatnak. Bizalommal fordulhatnak a tanárok felé is, az iskolán kívül pedig a családsegítő hivatalhoz és különböző alapítványokhoz (pl. Kék Vonal) is. Ezekről kitehetünk plakátokat is, melyen szerepelnek a telefonszámok, honlapok melyeken tájékozódhatnak és segítséget kérhetnek. Emellett persze azt is fontos tisztázni, hogy ezek hívása nem játék, tényleg csak akkor hívják, ha szükségük van rá.

3.4. Szülők oktatása

Annak ellenére, hogy a felmérések szerint a diákok egyre nagyobb része érzi magát szüleinél tájékozottabbnak az interneten, mégis a diákoknak körülbelül fele a szülőkhöz fordulna, ha online zaklatás áldozatává válna [17]. Gyakran előfordul, hogy a szülők tényleg nem értenek a számítógéphez, internethez olyan szinten, hogy a gyermekükkel az internetezés veszélyeiről beszélni tudjanak, felügyelni tudják gyermekük számítógép használatát. A felmérések azt is kimutatták, hogy a szülők nem csak nem értik, hogy mit csinálnak a gyermekeik az interneten, de nem is feltételezik róluk, hogy internetes zaklatásba, gúnyolódásba kerüljenek „támadó félként” [23], és nem is feltétlenül érzékelik ennek a súlyát. Hasznos lehet, ha az iskola szervez a szülőknek egy képzést, melyben elsősorban azokra a veszélyekre hívják fel a figyelmet, mely a diákokat fenyegeti az interneten, így az internetes zaklatásra is. Budapest XII. kerületében a 2016-ban létrejövő kezdeményezésben a biztonságos netezésért, nem csak a gyermekeket és a tanárokat oktatták, hanem a szülőket is. Az volt a tapasztalatuk, hogy míg ez az önkormányzat szervezésében folyt egy közösségi házban, addig kevesebben vettek rajta részt, mint mikor átkerült az iskolákba, ahova a gyerekeik jártak [23]. Ebből is látszik, hogy a tanároknak és az iskoláknak mekkora szerepük lehet a tájékoztatásban. Fontos, hogy ne csak a veszélyekkel ismertessük meg a szülőket, hanem azzal is, hogy ezeket hogyan tudják megbeszélni a gyermekekkel, mit tudnak tenni az ő biztonságuk érdekében, illetve, hogy az internetet és a digitális eszközöket hogyan lehet pozitív célokra is használni. Fontosnak gondoljuk, hogy a képzésben ne

csak az osztályfőnök vegyen részt, hanem az informatikatanár is, akit a szülők esetleg informatikai szempontból képzetesebbnek, jobban hozzáértőnek tartanak, és ezért a segítséget is könnyebben fogadhatják el tőle.

3.5. Bizalom és rendelkezésre állás

Fontos, hogy a gyerekek, ha bármilyen bántalmazás éri őket, akkor azt ne tartsák magukban, legyen kivel megbeszélniük [27]. Mivel a napjuk jelentős részét az iskolában töltik, ehhez szükséges, hogy kialakuljon egy olyan bizalmi légkör, melyben legalább valamelyik tanárunknak el merik mondani a problémájukat, tudnak segítséget kérni. A gyerek akkor fog segítséget kérni, ha bízhat abban, hogy a tanár megérti és hatékonyan segíteni fog. A tanárok jelenlegi leterheltsége mellett nehéz, de fontos, hogy ha a diák beszélgetni szeretne, a tanár ne utasítsa el, mert valószínűleg nem fog újra próbálkozni. A tekintélytisztelenten alapuló rendszerben felnőtt tanár is képes kell, hogy legyen elbeszélgetni a diákokkal, és a tudomására jutott legdurvább dolgokra is megfelelően reagálni. Itt megjegyzendő, hogy ehhez szükséges a tanárok érzelmi támogatása is ahhoz, hogy a stresszt kezelni tudják.

3.6. A megtörtént eset kezelése

Ha már megtörtént a zaklatás, a cél akkor sem a zaklatók kriminalizálása, hanem a résztvevők visszaterelése a „normális” iskolai életbe oly módon, hogy lehetőleg elejét vegyük további zaklatásoknak. Ily módon az, hogy mit kell és lehet tenni online zaklatás után, egy meglehetősen komplex kérdés, aminek csak a legfontosabb, az informatikatanár számára is hasznos lépéseit fogjuk áttekinteni a [18] és más irodalmak alapján.

3.6.1. Beszélgetés az áldozattal és az elkövetővel

Hogyha a tanárnak tudomására jutott a zaklatás, fontos, hogy minél hamarabb beszéljen külön az áldozattal és az elkövetővel is. Mindkét esetben érdemes keresni egy nyugodt helyet, ahol a diákot figyelmesen végighallgatja úgy, hogy nem befolyásolja, és nem von le elhamarkodott következtetéseket. A gyermek csak akkor lesz őszinte, ha látja, hogy komolyan veszik, és nem (most) kritizálják. Jó, ha a tanár nyugodtan, vádló szavak mellőzésével beszél vele, és biztosítja arról, hogy segít megnyugtató megoldást találni. Súlyosabb esetben érdemes megbeszélni a diákkal, hogy mit fognak tenni, és az mivel jár, mint például szülők, pszichológus, esetleg tapasztaltabb kolléga vagy más szakember bevonása, iskolai, rendőrségi feljelentések, illetve jogi lépések. Fontos, hogy az áldozat érezze, hogy a tanár együttérez vele és nem hibáztatja azért, mert megfélemlítés áldozata lett. Hogyha a tanárnak volt része megfélemlítésben, akkor azt érdemes elmesélnie. Érdemes az áldozatot megnyugtanni, hogy „minden csoda három napig tart”, a mai információs áradatban a társaik is rövid időn belül új témát fognak találni, és a történetek fokozatosan halványulni fognak. Az elkövető esetében nyilvánvalóvá kell tenni, hogy a megfélemlítő magatartás elfogadhatatlan, és az esetnek következményei lesznek, továbbá fontos, hogy belássa tettének következményeit és bocsánatot kérjen.

3.6.2. A zaklató üzenetek kezelése

Először is, a későbbi dokumentálás céljából, az áldozat készítsen másolatot a zaklatást tartalmazó oldalakról, az üzenetekre ne reagáljon (csak rontana a helyzeten), hanem amiket lehet, jelentse a szolgáltatónak, majd tiltsa le. Ezután néhány napig egyáltalán ne használja a zaklató online felületeket, ugyanis utólag, amikor már egy kicsit lenyugodott és megkapta a szükséges támogatást, talán valamivel kevésbé felkavaró élmény lesz számára elolvasni a bántó üzeneteket.

A tanároknak, családtagoknak és más támogatóknak is nagyon meg kell fontolnuk, hogy belefolyanak-e a zaklató beszélgetésekbe, és ha igen, akkor hogyan. Ugyanis, az ő válaszaikat (még ha támogatóak is) az ismerőseik is látni és kommentelni fogják, a támogatók válaszaira további áldozatot sértő üzenethad is érkezhethet, így tovább fog bővülni a bevont emberek és sértő üzenetek száma, így az áldozat szégyenérzete is. Ugyanakkor az is lehet, hogy ezek (egy részét) az áldozat már nem olvassa el. Ezért ajánlott az áldozattal privát üzenetben, telefonon vagy személyesen felvenni a kap-

csolatot, illetve a családdal is beszélni, hogy ők is ennek megfelelően járjanak el. Ebben az esetben is érvényes, hogy minden beavatkozást érdemes előtte az áldozattal megbeszélni. Ha mégis úgy dönténénk, hogy reagálunk a sértő üzenetekre, akkor sem érdemes támadni a zaklatókat, csupán az áldozat értékeit kiemelni.

3.6.3. Nyilvános megbeszélés

Először is fontos tisztázni, hogy nem mindig jó a gyermeknek, ha az esetet az osztályban beszéljük meg, vagy szülői értekezletet hívnak össze. Előfordulhat, hogy a többi szülő nem érti, és eleve haragudni fog, hogy néhány gyerek rosszkodásáért miért rángatták be, utána otthon (a gyereke előtt) méltatlankodni fog, és másnap az osztály még jobban bántani fogja az áldozatot. A szülők és a kortársak reakciója függ attól is, hogy mennyire sikerült megfelelő környezetet kialakítani, illetve felvilágosítani a szülőket az online zaklatás működéséről és következményeiről. A helyzet felmérésének fényében a gyerekekkel meg kell beszélni, hogy akarja-e, hogy a történeteket az osztályban vagy bármi más (nyilvános módon) megbeszéljék, hiszen lehet, hogy nincs olyan állapotban, hogy ezt fel tudja vállalni, ha pedig nem képes erre, akkor iskolaváltásra lehet szükség emellett, hogy pszichológus segítségét is kérni kell. Viszont jó esély van arra, hogy az áthelyezés önmagában nem fogja megoldani a problémákat: az áldozatot az új helyen is zaklathatják, és az agresszorok az osztályban is kiszűrhetők újabb áldozatot. Ezért fontos a korábban leírt lépések megtétele is a további esetek megelőzése érdekében. A továbbiakban feltételezzük, hogy az áldozat beleegyezett a nyilvános megbeszélésbe.

A megbeszélés során nem büntető, hanem resztoratív igazságszolgáltatást érdemes megvalósítani, melynek célja a helyreállítás, a közös problémamegoldás, és az áldozat fájdalmának elismerése mellett az elkövető motivációinak megértése. Ennek során először az áldozat mondja el, hogy mit kér a társaitól, majd a zaklatók is elmondják, hogy ők mit éreznek, és mit kérnek. Érdemes a beszélgetésbe megfigyelőket is bevonni, akiknek nem az a szerepük, hogy szemtánuiként megalapozzák az elkövetők megbüntetését, hanem hogy elmondják, ők mit tettek volna az adott helyzetben, hogyan tudták volna megelőzni a bántást. Bizonyos esetekben érdemes lehet a szülőket is bevonni a megoldásba.

Néhány hét után érdemes érdeklődni a diákoknál, hogy megoldódott-e a helyzet, milyen a kapcsolatuk, és jól érzik-e magukat.

3.7. Kortársmentor program

A gyerekek, különösen a tinik szívesebben és könnyebben beszélnek meg a problémájukat közel azonos korú társaikkal. Ez derül ki a kortárs szexuális zaklatást vizsgáló deSHAME program felméréséből is, melyben az áldozatok az esetek 67%-ban beszélnek meg a történeteket a barátaikkal [17]. Egy amerikai kutatás felmérése szerint (nem feltétlenül online) zaklatás esetén a kortárs alábbi cselekedetei a következő mértékben váltak be (segítettek) [8]:

- Konfrontálódott az áldozat miatt: 36%
- Tanácsot adott: 49%
- Felhívta, bátorította az áldozatot: 51%
- Segített, hogy az áldozat elhagyja a helyszínt: 54%
- Csatlakozott az áldozathoz (időt töltött vele) az iskolában: 56%.

Látható, hogy a legfontosabb az áldozat lelki támogatása, tehát egy kortárs akkor is nagyon sokat tud segíteni, ha nem rendelkezik szakmai tudással.

A kortársmentor programnak lehet ennél komplexebb célja is, tipikusan egy olyan légkör kialakításának segítése, mely nem tartalmaz bántalmazást sem az iskolában, sem az iskolán kívül, sem az

interneten. Természetesen ez nem valósítható meg néhány alkalmas felvilágosítással, hanem egy hosszú távú folyamat.

A program minden résztvevőjének hasznára válik. A kortársmentorok (más néven kortárssegítők) fejlődnek a kommunikáció, az empátia, és a felelősségvállalás területén. A diákok közössége segítséget kap, több lehetőségük lesz a segítségkérésre. A mentortanároknak a program lehetőséget biztosít a fejlődésre, a szakmai kihívásokra.

3.7.1. A kortárssegítők feladatai

A kortárssegítők feladatait többféleképpen is definiálhatjuk, attól függően, hogy milyen szerepet szánunk nekik. Így persze a programban résztvevő tanárok feladatai is többféle lehetnek. A következőkben a Kék vonal *Kortárs részvétel és közösség a jó és biztonságos iskolai légkörért* projektjében [14] megfogalmazott kortárssegítő programból kiindulva határozzuk meg a diákok és tanárok feladatait.

A kortárssegítők olyan önkéntes diákok, akik vállalják, hogy részt vesznek az iskolában olyan programok szervezésében, melyek hozzájárulnak a megfelelő iskolai környezet kialakításához, és segítők hozzáállással fordulnak a társaik felé. A feladatra jelentkező diákoknak először egy képzésen kell részt venniük, ahol megtudják, hogy mi lesz pontosan a feladatuk, és megismerkednek a csoportdinamika alapjaival.

A kortársmentorok feladatai közé tartozik az újonnan érkezettek fogadása, akár iskolát váltó diákokról, akár az iskolát most kezdő osztályokról legyen szó. A mentoroknak szemmel kell tartaniuk az iskolai élet mindennapjait, segíteniük kell a diákok szabadidős tevékenységekbe kapcsolását. Fontos, hogy észrevegyék, ha valaki problémával küszködik és meghallgassák őt, segítsenek neki. A fentiekben láttuk, hogy a kapcsolati háló jelentősen csökkenti az áldozattá válás esélyét, ezért a kortársmentoroknak észlelniük kell azt, ha valaki magányos, és segíteniük kell neki bekapcsolódni a környezetbe. A kortárssegítőknek feladatuk, hogy a különböző programok szervezésében részt vegyenek. Ilyen programok célja lehet például a diákok érzékenyítése egymás és a diákokat fenyegető problémák iránt.

Emellett vannak olyan feladatok is, melyekről első hallásra úgy tűnhet, és a kortárs segítők is úgy gondolhatják, hogy ez is az ő feladatuk lenne, pedig nem az. Ilyenek például a szabályok betartatása, igazságtétel, mások problémájának megoldása, vagy a pszichológus helyettesítése.

A bevezető tréning után lesznek olyan diákok, akik mégsem vállalják így a feladatot, illetve akadhatnak olyanok is, akiket a tréning végére a program vezetői nem fognak alkalmasnak találni arra, hogy betöltsék ezt a feladatot. Fontos, hogy ilyenkor keressenek nekik olyan feladatokat, melyek jobban illenek hozzájuk.

3.7.2. A kortársmentor programban résztvevő tanárok feladatai

A program működéséhez szükség van néhány tanárra és más szakemberre (iskolapszichológus, pedagógiai asszisztens, gyermekvédelmi szakember), akik segítik a kortársmentorokat. Az ő feladatuk meghirdetni a programot, kiválasztani a jelentkezők közül a kortárs mentorokat, a kezdő tréninget megszervezni és megtartani. A munkájukhoz tartozik a mentorok felügyelete és bátorítása is, fontos, hogy a kortárssegítők bármikor tanácsot tudjanak kérni tőlük. Ehhez szükséges, hogy a tanárok magukat is továbbképezzék.

4. Az informatikatanár speciális lehetőségei

Az eddig felsorolt lehetőségekből az informatikatanár ugyanúgy kivetheti a részét, mint bármely más tanár. A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy ennél többet mit tehet informatikatanárként.

A legtöbb iskolában az a gondolatmenet merülhet fel, hogy mivel online történik a zaklatás, ezért az informatikatanár feladata a megelőzés. Felmerülhet a kérdés, hogy a mai világban tényleg szüksé-

ges a diákokat tanórán internetezni tanítani? Nem ismerik elég jól, ha már folyamatosan online vannak? Bár az internet bizonyos lehetőségeinek kezelését valóban jól ismerik a diákok, de a szabályokról, normákról és veszélyekről, illetve az internet számos hasznos lehetőségéről is általában kevesebbet tudnak. Ez picit olyan mintha KRESZ ismerete nélkül vezetne valaki autót. Tudja, hogy hogyan kell megállni, de nem tudja, hogy melyik táblánál kell megállnia. A diákok is tudják, hogy mit hogyan kell elrejtteni az interneten, hogyan kell letiltani valakit, de nem biztos, hogy minden esetben felismerik a veszélyt és azt, hogy most kell lépni ellene. Ezért fontos informatika órán is a veszélyhelyzeteket és elkerülésüket ismertetni velük.

4.1. A kerettanterv által biztosított lehetőségek

A kerettanterv alapján általános iskolában és középiskolában is van két témakör, melyek technikai információk tanítása mellett jelentős mennyiségű értékformáló, viselkedésalakító, azaz nevelő tevékenységet igényelnek. Ezek az Infokommunikáció és Az információs társadalom témakörök, melyek 2018-as NAT tervezetben összevontan Információs technológiák néven szerepelnek. Az ezekhez tartozó témákat a gyakorlati alkalmazások mellett más módszerekkel is lehet tanítani, például beszélgetésekkel, szituációkkal, drámapedagógiai módszerekkel vagy esetleg tréning formájában. Ezekben a témakörökben a kerettantervben vannak olyan témák, melyek keretében részletesebben lehet beszélni az internetes zaklatásról, és melyekre arányosan az alábbi időkeret fordítható:

5.-6. osztály

Az online kommunikációban rejlő veszélyek elleni védekezés.	0,5-1 óra
Az informatikai eszközök etikus használatára vonatkozó szabályok megismerése. Az információk megosztásának etikai kérdései.	0,5 óra
A hálózat használatára vonatkozó szabályok megismerése, értelmezése.	0,5 óra

7.-8. osztály

Az információforrások etikus felhasználása.	0,5 óra
Az információ szerepe az információs társadalomban.	0,5 óra
Az informatikai eszközök használatának következményei.	0,5 óra

9.-10. osztály

Informatikai eszközök etikus használata.	
Az informatikai eszközök használatának következményei a személyiségre és az egészségre vonatkozóan.	0,5-1 óra

Ily módon, összességében szerintünk az internetes zaklatással kapcsolatos ismeretekre körülbelül 2 óra jut, amit a diákok fejlettségi szintjétől függően érdemes az egyes évfolyamokra szétosztani.

Mivel egyes internetes zaklatással kapcsolatos ismeretek tanítása ténylegesen része a tananyagnak, az informatikatanár különösebb feltűnés nélkül megteheti, hogy kiadja a diákoknak (vagy legalábbis az agresszorokat tartalmazó csoportnak), hogy megfelelően összeállított szakirodalomból dolgozzák fel a témát, ami úgy megelőzés, mint esetkezelés szempontjából hasznos lehet, ugyanakkor nem kelti azt a látszatot, mintha a történekről a tanár tudna és beavatkozna.

4.2. Kapcsolatok más informatikai témakörökkel

A kerettanterv számos további olyan témakört is tartalmaz, melyeknek ugyan nem képezi részét az internetes zaklatás, de nagyon fontos szerepet játszanak annak megelőzésében és megfelelő kezelésében. Ilyen témakörök a következők.

- Adatvédelem, az adatokkal, különösen a személyes adatokkal való visszaélések, veszélyek és következmények megismerése, azok kivédése, a védekezés módszereinek és szempontjainak megismerése.
- Az információk elemzése hitelesség szempontjából.
- Az információ értékékként való kezelése, megosztása. Például, a megosztott ártatlannak látszó információ is segíthet a zaklatóknak.
- Infokommunikációs ismeretek. Például, nem kívánt üzenetek letiltása.
- Netikett ismerete. A kommunikáció írott és íratlan szabályai.

Ezen tartalmak megtanulásában és a tanultak alkalmazásában motivációt jelenthet annak megbeszélése, hogy hogyan segíthetnek az internetes zaklatás megelőzésében is.

4.3. További módszertani megfontolások

A hagyományos informatikatanítási módszerekhez képest az információs technológiák tanítása új módszertani kihívást jelent az informatikatanár számára, hiszen ez esetben nem elegendő az információkat megtanítani, hanem azt is el kellene érni, hogy a diákok olyankor is a tanultaknak megfelelően viselkedjenek, amikor azt a tanár nem látja, hiszen a tanárnak nagyon kevés rálátása van a diákok online tevékenységére. A diákok meggyőzésében pedig fontos szerepe van annak, hogy a diák értse, hogy milyen mechanizmusok játszódnak le, és miért fontos a tanultak betartása.

Ennek érdekében érdemes lehet olyan megközelítést is alkalmazni, hogy kifejezetten a potenciális veszélyekből indulunk ki (adathalászat, álprofilokkal lehetséges visszaélések, internetes zaklatás stb.) és azok kapcsán tárgyaljuk az internet etikus és biztonságos használatával kapcsolatos kérdéseket [21].

Mivel a témára igen kevés idő jut, úgy is érzékenyíthetjük a diákokat és új ismeretekkel láthatjuk el őket, ha nem az internetes zaklatás az óra témája. Más témakörökben bevihetjük a témát a feladatokhoz használt anyagokként. Például, szövegszerkesztésnél használhatunk olyan forrásfájlt, ami az adatvédelemről vagy a netiketről szól.

4.4. Kapcsolódás más tantárgyakkal

A zaklatás témaköre több tantárgyi óra során is felmerülhet. Például, több film is készült, ami a zaklatást, vagy konkrétan az internetes zaklatást dolgozza fel [19, 24, 28]. Ezek közül egyet (vagy többet) mozgóképkultúra és média órán meg lehet nézni és beszélgetni róla. Magyar órán is felmerülhet olyan mű, ami a zaklatás témakörét taglalja.

Mielőtt bármilyen órán, fórumon beszélgetnénk is az internetes zaklatásról a diákokkal, mindenképpen avassuk be az iskolapszichológust is. Fontos, hogy felkészüljön rá, hogy esetleg lesznek diákok, akik az órák után ebben a témában fordulnak majd hozzá. Az iskolák többségében az iskolapszichológus nincs jelen napi rendszerességgel az iskolában, hiszen több iskola is tartozik egy pszichológushoz.

Mielőtt az informatika óra keretein belül is felmerülne ez a téma, érdemes lehet beszélni a kollégákkal, hogy hogyan igazodjunk egymáshoz a témát illetően. Többféle módon is megközelíthető a probléma. Megbeszélhetjük, hogy mindnyájan nagyjából ugyanabban az időszakban tárgyaljuk ezt a témát, hogy a diákok még intenzívebben halljanak róla. Az is egy lehetőség, hogy szándékosan nem egyszerre tárgyaljuk, hogy többször halljanak róla a diákok, többször szembesüljenek a problémával. Az is megvalósítható, hogy szervezünk egy tematikus hetet, ahol bár néhány tanórát elhagyunk, mégis mindegyik tantárgyhoz kapcsolódó ismeretanyag szóba kerül egymástól kevésbé elválasztva, mintha külön tanórákon beszélnének róluk.

4.5. Szabályzat kialakítása

Az informatikatanárnak jelentős szerepe lehet a zaklatással kapcsolatos szabályzat technikai részének megalkotásában, az elfogadhatatlan viselkedés és eszközhasználat definiálásában és folyamatos aktualizálásában oly módon, hogy ugyanakkor ez ne akadályozza indokolatlanul a technika pozitív használatát.

4.6. Beszélgetések szervezése a fiatalok online tevékenységeiről

Hasznos lehet, ha az informatikatanár irányításával a fiatalok időnként beszámolnak az aktuális digitális szokásaikról, online trendekről, népszerű alkalmazásokról, játékokról és oldalakról. Könnyen megtörténhet, hogy ezek egy része a tanárok számára is ismeretlen lesz, továbbá lehetőséget ad arra, hogy megbeszéljék a potenciális veszélyeket.

4.7. Szülők képzése

A második fejezetben tárgyaltuk, hogy mit tehet a szülő a gyermeke biztonságáért. A szülők viszont nem mind ismerik ezeket a lehetőségeket, vagy esetleg a számítógépet és az internetet nem tudják olyan szinten kezelni, hogy használják gyermekük megóvására. Ezért szükség lehet a szülők képzésére, ahol ezeket a lehetőségeket megmutatják nekik. A tantestületben nem feltétlenül csak az informatikatanár ismeri ennek az informatikai hátterét, de a szülők lehetséges, hogy tőle jobban elfogadják a segítséget, mert a technikai ismereteit hitelesebbnek tekintik.

4.8. Kortársmentorok képzése

Korábban már említettük, hogy a kortársmentoroknak többféleképpen is meghatározhatjuk a feladatait. Amennyiben úgy határozzuk meg kortárssegítők feladatait, hogy az informatikai háttértudást igényel, indokolt lehet az informatikatanár részvétele a mentortanárok között. Az informatikai részét mindenképp neki kellene megtanítani a programban részt vevő tanulóknak, de a többi részt is magára vállalhatja.

5. Összefoglalás és következtetések

Az internetes zaklatás valós problémát jelent a diákok számára, melynek megelőzése és megfelelő kezelése szempontjából alapvető fontosságú, hogy ismerjük a folyamat jellemzőit és működését, a beavatkozás lehetőségeit, illetve buktatóit is. Cikkünkben első sorban azokra az ismeretekre térünk ki, melyek egy informatikatanár szempontjából hasznosak lehetnek, és igyekeztünk lehetőségeket, ötleteket bemutatni az ilyen helyzetek megelőzésére és kezelésére.

Láttuk, hogy a megelőzésben sokat segíthet olyan környezet megteremtése, mely elítéli egymás bántását, a diákok, szülők és tanárok képzése, a zaklatás jeleinek minél korábbi észlelése és megfelelő intézkedések foganatosítása. Tárgyaltuk azt is, hogy mit lehet tenni akkor, ha már megtörtént a zaklatás, és az informatikatanárnak milyen speciális további lehetőségei vannak. Valószínűleg tökéletes megoldás nincs, de az meggyőződésünk, hogy ha ilyen történik, az áldozatnak segíteni kell.

Irodalom

2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról, 10. § (1) bekezdés, módosítva a 2006. évi CIV. törvény által, 2006.XII.5., <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0300125.tv> (utoljára megtekintve 2019.11.10.)
- Ybarra M. L. és Mitchell K. J. (2004): Online aggressor/targets, aggressors, and targets: a comparison of associated youth characteristics, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 45(7) pp 1308–1316.
- Sameer Hinduja és Justin W. Patchin (2007): Offline Consequences of Online Victimization: School Violence and Delinquency, *Journal of School Violence*, Vol. 6(3), 89.-111.

4. Slonje R. és Smith P. K. (2008): Cyberbullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, 2008, 49, 147–154.
5. Alan S. Weber: Considerations for social network site (SNS) use in education, *International Journal of Digital Information and Wireless Communications (IJDIWC)* 2(4): 37-52, The Society of Digital Information and Wireless Communications, 2012 (ISSN: 2225-658X),
http://www.academia.edu/8343492/CONSIDERATIONS_FOR_SOCIAL_NETWORK_SITE_SNS_USE_IN_EDUCATION (utoljára megtekintve 2019.02.06.)
6. Domonkos Katalin: zaklatás, *Osztályfőnökök Országos Szakmai Egyesületének kiadványa*,
<https://osztalyfokok.hu/cikk.php?id=1033>, 2012. február 8. (utoljára megtekintve 2019.10.26.)
7. Gimes Júlia: Az iskolai bántalmazás és a gyulladás, *Magyar Tudomány*, 2014.06.19.,
<http://www.matud.uif.hu/2014/06/19.htm> (utoljára megtekintve 2019.10.26.)
8. Dr. Parti Katalin, PhD: "Álmaimban Amerika": A bullying kezelése Massachusettsben, előadás "Az internet hatása a gyermekekre és fiatalokra" című konferencián, Budapesten, 2014.október 2-án,
https://youtu.be/F_i7vaUyQhw (utoljára megtekintve 2019.11.03.)
9. Simon Dávid, Zerinváry Barbara, Velkey Gábor: Az iskolai bántalmazás megjelenése az 5-8. évfolyamos diákok körében: jelenségek és magyarázatok a normál és alternatív tantervű iskolákban, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, TÁMOP-3.1.1-11/1-2012-0001 XXI. századi közoktatás (fejlesztés, koordináció) II. szakasz, 2015,
http://iskon.opkm.hu/admin/upload/Osszegzo_tanulmany.pdf, (utoljára megtekintve 2019.11.02.)
10. Dr. Lénárd Kata, PTE BTK: Iskolai zaklatás – A gyermekek közötti terrorizálás. megfélemlítés pszichológiája, Nyitott Egyetem, Pécs, 2015,
https://www.youtube.com/watch?v=M76_uwH0E4w (utoljára megtekintve 2019.11.02.)
11. Dr. Makó Ferenc: Tanulásmódszertan, 2.4. Kooperatív tanulási módszerek, Óbudai Egyetem, 2015.09.19.,
https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412b2/2013-0002_tanulasmodszeratan/tananyag/JEGYZET-20-2.4_Kooperativ_tanulasi_mods.scorml (utoljára megtekintve 2019.11.10.)
12. Mendi-Kozma Laura: A kiberbűnözés egyes aspektusai. Az online zaklatás. Károli Gáspár Református Egyetem, ÚJTK., 2016.,
http://nmhh.hu/dokumentum/192062/MendiKozma_Laura_A_kiberbunozes_egyes_aspektusai_online_zaklatas.pdf, (utoljára megtekintve 2019.11.02.)
13. KiVa program, 2016,
<http://www.kivaprogram.net/hu>, (utoljára megtekintve 2019.11.02.)
14. Szűcs Katalin, Reményiné Csekeő Borbála: Mentori kézikönyv iskolai kortárssegítő programokhoz, Kék Vonal Gyermekkrízis Alapítvány, 2016
15. Az Emberi Erőforrások Minisztériuma által kiadott Módszertani útmutató a gyermekvédelmi észlelő és jelzőrendszer működésére, 2016,
https://www.kormany.hu/download/c/72/b0000/modszertani_utm_bantalmazas_megelozes_2.pdf (utoljára megtekintve 2019.11.02.)
16. Villányi Gergő: Cyberbullying, megalázás – Mit tehetünk a zaklatók ellen?, iPon, 2016.04.10.,
https://ipon.hu/elemezsek/cyberbullying_megalazas_%E2%80%93_mit_tehetunk_a_zaklatok_ellen/2772/1 (utoljára megtekintve 2019.11.02.)
17. deSHame projekt, 2017,
<https://www.kek-vonal.hu/index.php/hu/szolgáltatások/projektek/490-14>, (utoljára megtekintve 2019.11.02.)
18. Tari Annamária: Bullying – mit tehet a gyerek, a szülő, a tanár?, Pedagógiai Esték, Szeged, 2017.09.25.,
<https://www.youtube.com/watch?v=fo6sK5BY960> (utoljára megtekintve 2019.02..10.)
19. 7 figyelemfelkeltő filmes alkotás az iskolai erőszakról, Nők Lapja, 2017.10.04,
<https://noklapja.nlcafe.hu/ajanlo/2017/10/04/61-figyelemfelkelto-filmes-alkotas-az-iskolai-eroszakrol/> (utoljára megtekintve 2019.11.09.)

20. Galán Anita, Rákó Erzsébet, Szabó Gyula (2018): A virtuális világ veszélyei és a gyermekvédelem aktuális kérdései. Különleges Bánásmód, IV. évf. 2018/4. szám, 61–72. DOI 10.18458/KB.2018.4.61
21. Holló Csaba, Álprofilok használata az etikus és biztonságos internethasználat tanításában, INFODIDACT 2018 (2018. 11. 22-24), Informatika Szakmódszertani Konferencia, elektronikus kiadványa, 59-70, Zamárdi, Hungary, április, 2019, ISBN: 978-615-80608-2-0.,
<https://people.inf.elte.hu/szlavi/InfoDidact18/Manuscripts/HCs.pdf> (utoljára megtekintve 2019.11.10.)
22. Óvónők.hu: Óvodai bullying?, 2018.02.16,
<https://ovonok.hu/2018/02/19i-bullying/>, (utoljára megtekintve 2019.11.02.)
23. Rác Johanna: A magyar gyerekek ötöde bántalmazott már egy másik gyereket az interneten, Qbit, 2018.10.04.,
<https://qubit.hu/2018/10/04/a-magyar-gyerekek-otode-bantalmazott-mar-egy-masik-gyereket-a-neten?fbclid=IwAR3zoOYM60Nt8hhqABOc5T83iG9YQOvPtd-61tKDXmkZnuZ5aksV3wnnAs> (utoljára megtekintve 2019.11.02.)
24. Fábián Sebestyén: Behálózott gyermeklelkek – 1. rész, 2018. 11. 22.,
<https://vasarnap.hu/2018/11/22/behalezott-gyermeklelkek-1-resz/> (utoljára megtekintve 2019.11.09.)
25. How Bullying Affects the Brain, Neuroscience News, 2018.12.12.,
https://neurosciencenews.com/brain-bullying-10331/?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+neuroscience-rss-feeds-neuroscience-news+%28neuroscience+News+Updates%29&fbclid=IwAR29fYjjcLHGpQ-w2LJfj8tDV2e8Agn-Ylbr9E7OBC5_sGCN14csqgTBbs (utoljára megtekintve 2019.10.26.)
26. Allen D. Truell, Jensen J. Zhao, Edward J. Lazaros, Christopher Davison, Dakota L. D. Nicley: Cyberbullying: important considerations, Issues in Information Systems Volume 20, Issue 2, pp. 83-88, 2019,
http://www.iacis.org/iis/2019/2_iis_2019_83-88.pdf (utoljára megtekintve 2019.10.26.)
27. Gál Diána Babet: A gyermekeket is érinti az internetes zaklatás – Ne hagyjuk szó nélkül, OrosCafé, 2019.03.20.,
https://oroscafe.hu/2019/03/20/a-gyermekeket-is-erinti-az-internetes-zaklatas-ne-hagyjuk-szo-nelkul/?fbclid=IwAR3u_Nv12lAD2HZjwWMtDQ5o9zIzfw_BKtHX33cF2aojT4 (utoljára megtekintve: 2019.11.02.)
28. Villányi Gergő: Az internetes zaklató – filmkritika és tanulságok, Digitális Család, 2019.09.23,
<https://www.digitaliscsalad.hu/biztonsag/az-internetes-zaklato-filmkritika-es-tanulsagok> (utoljára megtekintve 2019.11.09.)
29. Dr. Kósa Éva: Mindenki (előbb-utóbb) szülő lesz, X. Nemzetközi Médiakonferencia - Budapest, Magyar Tudományos Akadémia - 2019. október 1-2.,
https://youtu.be/HrU9m5FVx7U?list=PL54fQF5Awd_kuWG7BGICqVujmEQtUftr (utoljára megtekintve 2019.11.02.)
30. Fekete Zsombor: Néhány gondolat a cyberbullyingról..., 2019.10.16.,
https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=110403640376307&id=110338667049471 (utoljára megtekintve 2019.11.10.)
31. ISKON Tudásközpont,
<http://iskon.opkm.hu/>, (utoljára megtekintve 2019.11.02.)